

УДК 371.036

Долматова М. П.

канд. пед. наук. доц.

Ярешко В. І.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУТТЄВОГО ЕЛЕМЕНТА ЇЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті на основі теоретичного аналізу встановлюються істотні ознаки ціннісних орієнтацій особистості, визначається зміст поняття “естетична цінність”, розкривається природа та сутність естетичних ціннісних орієнтацій як суттєвого елемента духовної культури людини, обґрунтовуються педагогічні умови формування естетичних ціннісних орієнтацій молодих людей.

Ключові слова: естетична цінність, педагогічні умови, духовна культура, теоретичний аналіз, освіта, ініціатива.

Постановка проблеми. З рівнем естетичного розвитку особистості й суспільства, із здатністю людини відгукуватися на красу і творити за законами краси закономірно пов’язується прогрес людства в усіх сферах життєдіяльності, найвагоміший вияв творчої енергії та ініціативи людей у різних досягненнях світової культури.

Духовна культура особистості є її інтегральною якісною характеристикою, формування якої зумовлено взаємодією аспектів: емоційно-ціннісного, що включає систему цінностей і ціннісних орієнтацій, які емоційно “забарвлюються” у процесі діяльності та визначають ставлення особистості до себе, інших людей, оточуючого світу; когнітивного як системи знань (етичних,

естетичних, екологічних, правових тощо); процесуального, що включає систему вмінь, навичок і нахилів особистості.

Духовна культура є епіцентром особистості, відбиттям найвищих загальнолюдських цінностей, які вироблено людством протягом усієї історії світової культури. До них відносять три найвищі духовні першоджерела: пізнавальне, моральне, естетичне, які, поєднавшись, знайшли відображення в ціннісній триєдності Істини, Добра і Краси.

Якщо освіта забезпечує знання, а навчіння – оволодіння вміннями і навичками, то виховання – це прилучення до цінностей та естетичних цінностей зокрема. Ця обставина надзвичайно актуалізує проблему формування естетичних ціннісних орієнтацій як суттєвого елемента естетичного ставлення до дійсності, підвищення духовної культури молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наука накопичила багато знань, які безпосередньо чи опосередковано торкаються питань формування естетичних ціннісних орієнтацій особистості. Зокрема, ця проблема розглядається в працях філософів (Є.Басін, М.Бердяєв, М.Волович, К.Горанов, М.Каган, М.Колесник, В.Кудін, Л.Столович, І.Шитов, В.Тугаринов та інші), психологів (Л.Виготський, В.М'ясищев, Я.Пономарьов, Б.Теплов), педагогів (В.Бутенко, І.Зязюн, Л.Коваль, Б.Неменський, Г.Падалка, О.Ростовський, О.Рудницька, В.Сухомлинський та інші). Досліджуючи певні аспекти естетичного і художньо-творчого розвитку особистості, вчені безпосередньо або опосередковано торкаються проблеми формування естетичних ціннісних орієнтацій особистості засобами різних видів мистецтва.

Аналіз науково-методичної літератури і практики суспільного життя виявляє суперечності, пов'язані з формуванням естетичних ціннісних орієнтацій. Передусім це суперечність між потребами суспільства у розвитку ціннісних орієнтацій молоді та недостатньою розробкою педагогічних технологій формування означених якостей і вмінь.

Педагогічною наукою поки що накопичено недостатньо знань щодо формування естетичних ціннісних орієнтацій особистості. Окремі дослідження торкаються лише часткових питань цієї проблеми, здебільшого побіжно.

Таким чином, недостатня розробленість проблеми, її актуальність, теоретична й практична значущість спричинили вибір теми дослідження.

Формування цілей статті. Виходячи з цього, основне завдання даної статті полягає в узагальненні та розробці теоретичних аспектів проблеми формування естетичних ціннісних орієнтацій особистості як суттєвого елемента естетичного ставлення до дійсності, підвищення духовної культури молоді.

Виклад основного матеріалу. У педагогічних дослідженнях поняття “цінність” і “ціннісна орієнтація” характеризуються як “спрямованість особистості на ті чи інші суспільні цінності” [1, с.76]. У більшості педагогічних досліджень можна зустріти саме таке визначення ціннісних орієнтацій.

Педагоги наголошують, що ціннісні орієнтації – це вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей. Вони істотно впливають на стиль мислення і життя індивіда, перебіг емоційних та мотиваційних процесів. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її ціннісних орієнтацій [5, с.22].

Ціннісна орієнтація характеризується вибіркоким ставленням особистості до сукупності матеріальних, соціальних і духовних благ, що розглядаються як об’єкти мети і засоби задоволення її потреб. Сформована в процесі соціалізації особи та суспільної практики ціннісна орієнтація опосередковує вплив зовнішнього середовища, в ній акумулюється життєвий досвід людей.

Характеристикою будь-якого виду цінностей, пов’язаного з певним аспектом життєдіяльності людини, є його основна категорія. Так, основною категорією моральних цінностей є добро, суспільно-політичних – благо, пізнавальних – істина, утилітарних – користь, естетичних – краса тощо. Незалежно від критеріїв поділу й основних категорій, усі види цінностей тісно взаємозв’язані між собою.

У всіх основних видах людської діяльності виявляється естетичне начало, носіями якого можуть бути практично будь-які об'єкти як природного, так і створеного людиною світу, будь-яке явище економічного, соціального, політичного, ідеологічного, морального порядку. Тому естетичні цінності посідають особливе місце серед перелічених видів цінностей, знаходячись на їх перетині. Так утворюються такі цінності, як: естетично-утилітарні (архітектура, дизайн); естетично-моральні (краса героїчного вчинку); естетично-пізнавальні (красивий експеримент, науково-художній жанр у кіно); естетично-соціальні.

Естетична цінність виражається в суспільній свідомості у формі естетичних норм: певних чуттєвих зразків, еталонів досягнутих у суспільстві досконалостей і узагальнених критеріїв краси та ідеалів як комплексних уявлень про вищу довершеність життя.

Естетичне ставлення до дійсності, починаючи від сприймання, що приносить насолоду, до формування оцінок “прекрасне”, “потворне”, здійснює виховну функцію, яка полягає в розвитку естетичної культури і здатності творити за законами краси.

Обов'язковим елементом естетичного ставлення є естетичне оцінювання, під час якого визначається естетична цінність (краса і потворність, комічність, трагічність) сприйманих предметів і явищ, тобто міра відповідності їх суспільній потребі в удосконаленні середовища і самої людини в напрямку все більшої гуманізації, доцільності, позитивності.

У естетичному ставленні, як зазначають А. Щербо та Д. Джола, є два компоненти, або способи, вияву ставлення – естетична свідомість (або естетичне відображення) та естетична діяльність [3, с.13].

У процесі естетичного відображення предмета визначається можливість задовольнити ним потребу в досконалості. Оскільки естетична цінність не існує без свого носія – предметної цілісності, змістовної форми, то перший акт в естетичному відображенні – пізнання носія естетичної цінності. Воно

відбувається у формі естетичного сприймання і своїм результатом має конкретно-чуттєвий образ предмета.

Процес сприймання не розкриває, однак, самої цінності, тобто характеру ставлення сприйнятого до естетичної потреби. Це ставлення (відповідності чи невідповідності) може бути визначеним тільки співставленням сприйманого з потребою. Воно і є процесом оцінки – оцінювання. Людина порівнює образ предмета з тими естетичними вимогами до подібних предметів, які склалися у її практиці і виражають потребу. Тому необхідною умовою здійснення оцінки є наявність у свідомості людини естетичних нормативних уявлень (смак), уявлень, яким повинно бути життя (ідеал).

Отримана в процесі оцінки інформація про ступінь відповідності предмета естетичній потребі фіксується як „самопочуття” особистості, емоційна реакція, почуття. Саме естетичне почуття, емоційне ставлення до предмету є першою формою відображення об’єктивної цінності предмета. Оціночне ставлення до нього може бути усвідомленим та вираженим також у формі суджень – „предмет подобається”, „квітка красива” тощо.

Таким чином, естетичне відображення (тобто естетична свідомість) як момент естетичного ставлення людини до світу є за своєю природою споглядально-оцінним ставленням.

При розгляді структури естетичної цінності помітна двоплановість цього явища. Перший план – це чуттєва реальність, що вказує на форму предмета, його величину, колір, освітлення, фактуру, звучання. Другий план – це те, що знаходиться за чуттєвою реальністю, те, в чому ця реальність виявляється. Відмінність між концепціями естетичної цінності виявляється в тому, як осмислюється цей другий план: можливо, це Бог (Фома Аквінський і неотомісти), ідея (Платон, Г.Гегель), почуття людини (Самтаяна, Дьюї), “ірреальне” (Н.Гартман), природна закономірність (Бьорк, Хогарт), антропологічне розуміння сутності людини (М.Чернишевський) чи може суспільні відносини, що утворюються в процесі суспільно-історичної практики [2, с.17].

У цьому розмаїтті теорій цінності фіксується єдине для всіх положення: естетична цінність виступає як особливий знак, чуттєво сприйняте явище. В естетичному плані основним поняттям для позначення естетичної цінності є *краса*. Підхід до краси як до цінності започаткував М.Чернишевський, вказуючи в своїх теоретичних працях на суб'єктивно-об'єктивну природу естетичної цінності, її обумовленість суспільно-історичною практикою і велику роль у ній суб'єкта.

Естетична цінність має універсальний характер, оскільки красою людина може наділяти усе, що освоюється нею, що перебуває у сфері суспільної практики. Краса в усіх своїх вимірах – це людська міра досконалості, суспільно-необхідна досконалість.

Оцінювання – це процес активного, цілеспрямованого й усвідомленого виявлення і визначення суб'єктом істотних для нього якостей об'єкта. В результаті цієї оцінної діяльності відбувається формування ціннісних орієнтацій та особистісного ставлення.

Діяльність, в процесі якої створюються естетичні цінності, виступає як естетична творчість. Водночас естетична творчість може не підпорядковуватись іншим видам діяльності й створювати естетичні цінності як свою основну ціль.

Естетичне ставлення людини до мистецтва є цілісною системою, яка має складну динамічну структуру. Виділяються три фази цього процесу: передкомунікативна (художня установка), власне комунікативна (сприймання твору), посткомунікативна (оцінка твору). Усі три фази динамічно взаємодіють і взаємозумовлюють одна одну. Зокрема, соціально-художня установка особистості зумовлює якісні характеристики процесу сприймання, який, у свою чергу, впливає на рівень і якість оцінки. Закріплюючись у свідомості особистості, ця оцінка визначає установку на подальше сприймання. Соціально-художні установки у передкомунікативній фазі пов'язані насамперед з рівнем художнього розвитку особистості, а оцінні судження у посткомунікативний період – з педагогічними чинниками її навчання і виховання [4, с.104].

У виховному плані важливо те, що під впливом творів мистецтва змінюються смаки й симпатії, естетичні й моральні оцінки, погляди, інтереси, ставлення молоді до явищ культурного і соціального життя.

Естетична орієнтація – це особлива якість свідомості, що характеризується вмінням розпізнавати і надавати перевагу явищам природної і суспільної дійсності, культури і мистецтва. Вона набувається в процесі життєдіяльності та соціалізації індивіда, життєвого та художнього вдосконалення і спирається на уявлення про закони краси і суспільне значення цих явищ.

Функції естетичної орієнтації в духовному світі особистості багатоаспектні. Головна з них – в інтеграції властивостей свідомості на основі вивірених ціннісних переконань, в активізації процесу формування естетичних інтересів, поглядів, потреб, смаків, які є її основними структурними компонентами. Від рівня їх сформованості залежить розвиток естетичних орієнтацій.

Формування естетичних орієнтацій – тривалий процес. Це поступовий рух естетичної свідомості, що включає послідовне підняття на більш високі рівні естетичного освоєння дійсності. Естетичні ціннісні орієнтації характеризуються вибіркоким ставленням особистості до естетичних явищ та культурних цінностей і виконують функцію визначення естетичної поведінки й діяльності людини, визначають зміст і спрямованість її потреб, мотивів, інтересів.

Розвинута естетична орієнтація особистості означає готовність і вміння самостійно розкривати й узагальнювати цінність явищ для гармонійного розвитку людини та вдосконалення її ставлення до дійсності, здатність відстоювати свої переконання, захищати і збагачувати естетичні цінності. Будучи одним із механізмів розкриття і творчого самовираження особистості, естетична ціннісна орієнтація впливає на творчу активність особистості в різноманітній естетичній діяльності. Їй належить значна роль у збагаченні й актуалізації духовної культури людини.

Для успішного формування естетичних ціннісних орієнтацій молоді необхідні відповідні умови. Під педагогічними умовами формування естетичних ціннісних орієнтацій особистості розуміються такі спеціально створені умови, які необхідні й достатні для досягнення естетичного змісту творів мистецтва, глибокої їх оцінки. На наш погляд, найсуттєвішими для формування естетичних ціннісних орієнтацій молодих людей є такі умови: а) розвиток естетичного сприймання; б) формування оцінного ставлення до творів мистецтва.

Ціннісність естетичного сприймання визначає вибірковість ставлення до певних художніх творів, залежність соціального існування будь-якого виду мистецтва як засобу пізнання внутрішнього світу людини від певного стану сформованості ціннісної орієнтації особистості, її світогляду.

Оцінна діяльність – вищий ступінь розвитку ціннісного ставлення до явищ художньої культури. Вона характеризується цілеспрямованим, усвідомленим виявленням і визначенням суб'єктом істотних для нього ціннісно-естетичних якостей твору мистецтва. Оцінні реакції відбивають глибинні процеси сприймання твору, в ході якого особистість співвідносить сприйняте зі своєю психічною організацією, темпераментом, ідеалами тощо.

Висновки. Основний шлях формування естетичних ціннісних орієнтацій полягає у збагаченні молоді художнім і естетичним досвідом, знаннями й уміннями, значимими для досягнення естетичної цінності твору мистецтва. Включення у цей процес духовного потенціалу особистості, її творчих сил здійснюється шляхом активної творчої діяльності у процесі сприймання, переживання й осмислення творів мистецтва. У педагогічному аспекті ці положення підкреслюють необхідність урахування специфіки виду мистецтва, особливостей його сприймання й оцінювання молодими людьми, створення таких умов, які б забезпечували глибоке досягнення художніх творів.

Процес формування естетичних ціннісних орієнтацій як суттєвого елемента духовної культури молоді досить складний і суперечливий. На ньому відбиваються численні чинники, кожен з яких може суттєво змінити ставлення

особистості до навколишнього світу. Але основний шлях формування оцінного ставлення – привчати молодь у будь-якій естетичній діяльності, по-перше, орієнтуватися на довершеність; по-друге, усвідомлювати свої художньо-естетичні уявлення, збагачувати їх у естетично-освітній діяльності; по-третє, асоціювати, порівнювати сприйняте з тими нормативними уявленнями, що вже є в художньо-естетичному досвіді, з раніше оціненими естетичними явищами, чим формувати сам механізм оцінювання; по-четверте, виражати емоційні оцінки, які виникають при цьому, в оцінних судженнях за допомогою відповідних естетичних понять; по-п'яте, мотивувати й обґрунтовувати оцінки, активно порівнювати їх з чужими оцінками й обґрунтуваннями, з новими естетично-теоретичними знаннями.

Вивчення оцінної діяльності молодих людей дуже важливе як для підвищення духовного і культурного рівня молоді, так і для вдосконалення теоретичної бази і методів педагогічної діяльності.

Список використаної літератури:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 336 с.
2. Боров Ю. Эстетика. – М.: Политиздат, 1988. – 496 с.
3. Джола Д.М., Щербо А.Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 392 с.
4. Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 248 с.
5. Сінкевич Н. Особливості формування морально-ціннісних орієнтацій у дівчат-підлітків // Рідна школа. – 2000. – №12. – С.22 – 24.

ДОЛМАТОВА М. П., ЯРЕШКО В. И. ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЛИЧНОСТИ КАК СУЩЕСТВЕННОГО ЭЛЕМЕНТА ЕЕ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье на основе теоретического анализа устанавливаются важные

признаки ценностных ориентаций личности, определяется содержание понятия "эстетическая ценность", раскрывается природа и сущность эстетических ценностных ориентаций как важного элемента духовной культуры человека, анализируются педагогические условия формирования эстетических ценностных ориентаций молодых людей.

Ключевые слова: эстетическая ценность, педагогические условия, духовная культура, теоретический анализ, образование, инициатива.

DOLMATOVA M. P., YARESHKO V. I. FORMATION OF AESTHETIC VALUE ORIENTATIONS OF THE PERSONALITY AS AN ESSENTIAL ELEMENT OF ITS SPIRITUAL CULTURE

In the article on the basis of theoretical analysis the author determines the essential criteria of personality's aesthetical value orientations, the essence of the concept „aesthetical value”, reveals the nature and the essence of the aesthetical value orientations as the important element of man's spiritual culture, analyses pedagogical conditions of the formation of youth's aesthetical value orientations.

Keywords: aesthetic value, pedagogical conditions, spiritual culture, theoretical analysis, education, initiative.